

صورتی از کتابهای سنگ‌شناسی یا علم الاحجار

دکتر محمود فاضل

از مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد
شماره سوم سال هشتم، پاییز ۱۳۵۱

صورتی از کتابهای سنگ‌شناسی یا علم الاحجار

محمود فاضل

صورتی از کتابهای سنگ‌شناسی یا علم الاحجار *

مطالعه و تحقیق درباره سنگهای گرانها و شناخت معادن ، همواره مورد توجه دانشمندان بوده است ، لکن کتابهایی که در این زمینه نوشته شده تاحدی کم و کمیاب است، اینک نگارنده به ذکر فهرستی از آنچه بدان دست یافته است اشارت می کند :

* آمالی ، نجم الدین اسکندر حسینی که در سده یازده هجری در هندوستان می زیسته است کتابی به او منسوبست به نام :

۱- گوهرشناسی : این کتاب شامل یک مقدمه ، چهار آینه ، یک خاتمه است ، مقدمه در سه جلوه ، در مقادیر و اوزان و چهار آینه در جواهرات تسعه ، حجریات و فلزات . [رك: ف منزوی ج ۱ ص ۴۵۰] .
نسخه ها : ادبیات ۲۷۷/۱ .

* ابن اکفانی سنجاری ، محمد بن ابراهیم بن ساعد انصاری متوفی ۷۴۹ هـ . صاحب کتاب :

۲- نخب الذخائر فی احوال الجواهر :

آغاز : الحمد لله كفاه افضاله والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله ، وبعد ، فهذا كتاب لخصت فيه خلاصة كلام ان قدمين والمتأخرين من الحكماء

المعتبرین فی ذکر الجواهر النفیسة واصنافها وصفاتها ومعادنها المعروفة وقيمتها المشهورة ...

انجام : وقد ختم الكتاب بحمد الله تعالى والصلاة على سيدنا محمد سيد المرسلين و خاتم النبيين و على آله و اصحابه المنتجبين .

تحریر ۱۰۰۷ هـ، در ۱۴ صفحه: الجامعة الأمريكية بیروت. کتابخانه

برلن [رك: فهرس المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴ ص ۲۱۵-۲۱۶].

✽ ابن الحائك، ابی محمد الحسن بن یعقوب الهمدانی العبد البکیلی الیمنی متوفی ۳۳۴ هـ، کتابی دارد به نام :

۳- الجواهر تین العتیقین المائعتین من الصفراء والبیضاء . کتابی است در باره مال و توصیف طلا و نقره، در آغاز آیاتی از قرآن کریم و حدیث و شعر و غیره ذکر کرده، سپس تحت ابوابی از اشتغال اسم مال... و جواهر و تكون طلا و نقره در معادن و کیفیت استخراج آنها سخن گفته است .

آغاز: الحمد لله خالق الخاق وباسط الرزق ...

انجام : واذا اترك الديار مع الدراهم فبیضة یسطح و لئون علی النار. تحریر سنه ۸۹۸ هـ. [رك: بروكلمان ۱: ۲۲۹ ، فهرس المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴ ص ۳۵].

نسخه دارالکتب المصریه ۹۰۷ طبعیات .

۴- احجار = سنگ‌شناسی، کتابی است ناشناخته، فیلم آن در دانشگاه تهران موجود است .

[رك: منزوی ج ۱-۳۹۴. نسخه: فیلم دانشگاه تهران ش ۲۴۵۷].

۵- احجار و سنگ‌شناسی؛ فصلی است در بیان سنگهای گرانها ضمن مجموعه شماره ۸۰۴ از گ ۳۴-۳۸ .

آغاز: در ذکر احجاری که کانی مجرد است، و از آن نه جنس را یاد

کنیم به ترتیب حروف در تاریخ نامه ایلخانی گوید الماس بر چند نوع است.
[رك: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیر یزد ج ۲-۶۷۷]
* ارسطو = ارسطاطالیس بن سوماخس متوفی ۳۲۲ ق م، در این زمینه کتابهایی دارد از جمله:

۶- نعت الأحجار و منافعها والسبب فی خلق الأجرام السماویة، این کتاب ترجمه‌های متعددی دارد، نسخه پاریس ترجمه لوقابن اسرافییون که گویا همان یوحنا بن سراپیون باشد است، این ترجمه بسال ۱۹۱۴ م و سیاه یولیوس روسکا بچاپ رسیده و بسال ۱۹۱۴ تحت عنوان «علم الأحجار عند العرب» به زبان آلمانی چاپ شده، نسخه دارالکتب در القاهره مترجم آن شناخته نشد.

آغاز: بسمله قال مفسر هذا الكتاب: ان ارسطاطالیس وصف فی کتابه الذی نعت فیہ الأحجار، جواهرها و الوانها و خواصها... فلما رایت الذی نعتناه و شرحناه من هذا الكتاب الذی فیہ سبع مائة حجر، لم یقف علیه احد من الناس، اردت ان اختصر من ذلك على ما ینتفع به الناس من الأحجار، فشرحت نعتها فی هذا الكتاب المختصر...

انجام: وان خرج اخضر، لم یعالج صاحبه مریضاً الا بری، باذن الله تم کتاب ارسطاطالیس فی علم الأحجار، والحمد لله وحده.
[رك: فهرس المخطوطات ج ۳ ق ۴-۴]، فهرس مخطوطات ارسطو فی العربیه عبدالرحمن بدوی ص ۳۴-۳۵.

نسخه‌ها: تیموریه ۶۰ طبیعیات، ایاصوفیسا ش. ۳۶۱، پاریس ش. ۲۷۷۲.

* ارسطو، کتاب دیگری دارد به نام:

۷- کتاب المعادن. [رك: ابن ابی اصیبعه، طبقات الاطباء ص ۱۰۵].

✽ الازنیقی ، علی‌بك (علی‌بك شلبی) معروف به مؤلف جدید که از دانشمندان سده ۱۰ ه بوده، کتابی دارد به اسم :

۸- جواهر الاسرار فی معارف الاحجار . نسخه ناقص الاخر .

آغاز: الحمد لله الملك القدوس السلام والصلاة على نبينا محمد سيد الانام... وبعد فائى اخرجت من بحر العوارف لطائف ودرر المعارف... المسمى بجواهر الاسرار ...

انجام موجود: فصل: ان الفضة اذا تكلس بمقدار ثمنه من القلعي المدبر خمس مَرَّات

جزو مجموعه‌ایست از گة ۳۲۷-۳۳۹. [رك: فهرس المخطوطات ج ۳ ق ۴ ص ۳۴].

نسخه‌ها: القاهرة، دارالكتب - ۷۳۱ طبعیات .

۹- كتاب الإسكندر فى الحجر . [رك: ابن ندیم، الفهرست- ۵۱۲].

✽ اعتماد السلطنة، محمد حسنخان فرزند علی، گویا مؤلف كتاب :

۱۰- تاریخچه‌ الماسهای بزرگ، شامل تاریخچه‌ هیجده پاره از الماسهای بزرگ جهان را از روزنامه انگلیسی بفارسی برگردانده .

آغاز: ترجمه روزنامه انگلیسی است در باب الماسهای بزرگ نوشته‌اند.

✽ افلاطون نیز کتابی دارد به نام :

۱۱- جواهر نامه = تنسوق نامه، که آنرا به درخواست اسکندر پرداخته

در چهار باب، و این جز «جواهر نامه» خواجه طوسی است ، كتاب حاضر در فهرستها تحت عنوان «معرفت جواهر» و «تنسوق نامه» نیز ضبط شده. ابواب كتاب منسوب به افلاطون بدین شرح است :

۱- جواهر و سنگها ۲- در مذکورات ۳- عطریات ۴- معدنیات

۵- جواهرات ، این باب در دیباجه بحساب نیامده .

آغاز: شکر و سپاس بی قیاس حضرت پروردگار را جل جلاله که به جواهر قدرت این چرخ مینارا برافراشت .

[رك: منزوی ، ۱ ، ۴۰۸]

نسخه، دانشگاه: ۲۵۹۶/۱۱. مجلس: ۲۷۶۷ .

۱۲- برکات بن محمد: رساله در تدبیر حجر ش ۱۰ مجموعه ۲۸۰
دکتر اصغر مهدوی [رك: دانش پژوه، نشریه مرکزی ج ۲ ص ۷۹] .

* بیرونی ، ابوریحان محمد بن احمد متوفی ۴۴۰ هـ، مؤلف کتاب :

۱۳- الجماهر فی معرفة الجواهر و انواعها وما يتعلق بهذا المعنى ؛
بیرونی این کتاب را بخاطر ملك معظم شهاب الدوله ابی الفتح مودود بن مسعود
ابن محمود پرداخته است .

آغاز: الحمد لله رب العالمین، الذی لما توحّد بالأزل والأبد وتفرّد
بالدوام .

انجام: ولنختم الكتاب بمثل ما افتتحنا به... انه على ما يشاء قدير و
بالإجابة جدير . [فهرس المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴ ص ۳۲] ، وابن ابی
اصیبه، طبقات الأطباء ص ۴۵۹] .

نسخه: القاهرة، دارالکتب، احمد الثالث - ۲۰۳۴، تحریر ۶۲۶ هـ .

* بيلك قبحاقي .

۱۴- كنز التجار فی معرفة الأحجار، مؤلف آنرا بسال ۶۸۱ هـ پرداخته
وازا ۷۶ سنگ معدنی یاد کرده [رك: زاوش، ۴۱] نسخه: در کتابخانه ملی پاریس.

* تبریزی ، محمد صالح، کتابی گردآورده به نام :

۱۵- فهرست خزائن ومعادن ایران. محمد شاه قاجار گروه های ایرانی
و فرنگی را به اقصی نقاط ایران فرستاد تا صورتی از کانه های ایران تهیه کنند
و به نظر او برسانند، محمد صالح تبریزی در آن روزگار سرپرست اداره معادن

بود و گزارشهایی به صورت کتاب حاضر در ۴۴ برگ پرداخت .
آغاز : له خزائن السماوات والأرض، الحمد لله الذي ... اما بعد ، چون
پادشاه رضوان جایگاه ... [رك: منزوی ج ۱-۴۴۵] .

نسخه: تهران، ملی ۲۶۸ ف .

۱۶- ترجمه خواص احجار هر مس ، برای قتلغ ترکان قراختائی
کرمانی. شامل بیست و یک باب، ۱- در شناختن آنچه ماسه شده باشد از
سنگها ۲- شناختن سنگ یاقوت و خاصیت آن ۳- شناختن "در"
۴- شناختن پادزهر ۵- سنگ زبرجد ۶- الماس ۷- سنگ دمنه
۸- مغناطیس ۹- جوهر زر ۱۰- بیجاده ۱۱- جوهر نقده ۱۲-
مرجان ۱۳- عقیق ۱۴- بلور ۱۵- سنگ کوزك ۱۶- سنگ یشم
۱۷- لاجورد ۱۸- سنگ جزع ۱۹- مس ۲۰- سنگ سنباده ۲۱-
شناختن سندروس و خاصیت آن .

آغاز : حمد و سپاس بقیاس حضرت مقدس و جناب منزله پادشاهی
را که مقیمان بارگاه . [رك: همان مدرك ۴۰۵] .

* تمیمی مصری، حکیم ابی عبدالله محمد بن امیِّل، اشعاری سروده:
۱۷- قصیده تونیه فی وصف و تدبیر الحجر المکرم. ناقص الاخر .
آغاز: آثار البین وجدك والحنینا * عشیه ودع المتحمینا ... من الحجر
الذی کتم الاوالی * بالفاظ تقریها العیونا .

انجام موجود: وان النفس قد سلکته طوعاً * وعرضاً بعد غسل الفاسلینا.
[رك: فهرس المخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴ ص ۸۸] .

نسخه : القا هره ، دارالکتب المصریه - ۷۳۱ طبیعیات، تحریر شده
۱۰۸۱ هـ دریک برگ ضمن مجموعه ای .

* التیفاشی، شهاب الدین ابی العباس احمد بن یوسف ۵۸۰-۶۵۱ هـ

مؤلف کتاب :

۱۸- ازهارالافکار فی جواهرالأحجار ، تیفاشی این کتاب را بسال ۶۴۰ هـ نگاشته در ۲۵ باب بعدد احجاری که توصیف کرده. کتاب حاضر بسال ۱۸۱۸ م بچاپ رسیده.

آغاز: الحمد لله رب العالمین... هذا کتاب غریب الوضع عجیب الجمع عظیم النفع، ضمنته ذکر الأحجار التي یكون...
انجام: وهذا آخر ما اردت ایراده من هذا الکتاب... کمل کتاب ازهار الأفكار...

[رک: فهرس المخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴ ص ۱ و ۶۰ . مجله ادبیات تهران سال ۸ ش ۱ ص ۲۴ و ۲۵] .

نسخه ها: القاهرة، دارالکتب - ۳۷ طبیعیات. استانبول - احمد الثالث - ۱۹۶۵ . بریتانیا ۲۱۶۵۳ . ادبیات تهران ۱۲-د .
✽ التیفاشی، شهاب الدین ابی العباس احمد بن یوسف ...

۱۹- خواص الأحجار: کتاب حاضر ترجمه و تلخیص از متن عربی آنست بفارسی، مترجم شناخته نشد . [فهرست بنگاله ص ۸۳] نسخه : کتابخانه ایشیاتک سوسائتی بنگاله ش ۱۱۸۳ -

✽ جابر بن حیان بن عبدالله الصوفی متوفی ۲۰۰ هـ ؟ ویرا کتابهاییست در این زمینه از جمله :

۲۰- جنات الخلد فی تدبیر الحجر الذی امتلأت منه هذه الدنيا .
آغاز: بعداز خطبه ... ذلك ان تأخذ منه ماشئت و تجعله فی قرعة وترکها علی کانون .

انجام: وهو یصیر فی هذه الدرجة احمر... والله تعالی اعلم بالصواب
والیه المرجع والمآب . [رک: ف المخطوطات ج ۳ ق ۴-۳۳] .

نسخه: القاهرة، دارالکتب المصریه - ۷۳۱ طبیعیات .

* جابر بن حیّان :

۲۱- رساله در حجر اول ودوم... ودهم. بنقل ابن ندیم ده رساله دیگر

در احجار دارد . [رک: ابن ندیم، الفهرست ، ۵۱۶] .

* جابر بن حیّان :

۲۲- علل المعادن. [رک: زاوش، ۳۸] نسخه : جزو کتابهای کتابخانه

شخصی مرحوم تربیت .

* جابر بن حیّان :

۲۳- کتاب الاحجار . [رک: ابن ندیم، الفهرست، ۵۱۴] .

* جابر بن حیّان :

۲۴- کتاب الاحجار الثانی . [همان مدرک ۵۱۵] .

* جابر بن حیّان :

۲۵- السبعین : تاکتاب ۶۹ ضمن مجموعه ش ۳۹۷ دکتر اصفر مهدوی

تحریر ۷۳۲ هـ [رک: نشریه مرکزی دفتر دوم ص ۱۱۶] .

* جابر بن حیّان :

۲۶- کتاب الجواهر . این کتاب مقاله چهل و پنجم از «کتاب السبعین»

اوست .

آغاز : الحمد لله رب العالمین ، ان قال قائل ان الجواهر لن ینفک من الاعراض، ذلك جمیع ما قلناه، ان ثبت وهو محال، فلا تموه عليك الباطل بالحق، لكن الجواب فی ذلك ان نقول: هل الجواهر هو العرض والعرض هو الجواهر .

انجام : فهذا ما يقال عن الجواهر والعرض فاعرفه ، ولن تخطئ، اذا لزمت هذا الاصل ان شاء الله تعالى .

[ف المخطوطات ج ٣ ق ٤-١١٢، ابن ندیم، الفهرست-٥١٥]

نسخه: القاهرة، مكتبة بروسة حسين چابى - ١٥ .

* جابر بن حيّان :

٢٧- كتاب الجواهر الكبير . [رك: ابن ندیم، الفهرست، ٥١٥] .

* جابر بن حيّان :

٢٨- كتاب الحجر الحق الأعظم . [همان مدرک] .

* جابر بن حيّان :

٢٩- كتاب الظاهر . اين كتاب مقاله سى و پنجم از كتاب «السبعين»

اوست .

آغاز: قد سبق قبل كتابنا هذا اربع وثلاثون كتاباً فى الحيوان والنبات
والاحجار وكتابى هذا فى الاحجار ، وقد سميته كتاب «الظاهر» وانا ذاكر
فيه الشمس وعلاها وتدابيرها بكلام مستوفى فاقول وبالله التوفيق .

انجام: فهذا برهان على ذلك، وسأذكر ما هو أقوى من هذا فى مواضعه
انشاء الله . [رك: ف مخطوطات ج ٣ ق ٤-١٣٣، الفهرست، ٥١٥] .

نسخه: مكتبة بروسة حسين چابى-١٥، تحرير ٦٨٨ هـ دربلده تبريز،
ضمن مجموعه ايست ص ٢٠٥-٢٠٩ .

* جابر بن حيّان :

٣٠- كتاب كيما المعادن . [الفهرست ، ٥١٤]

* جابر بن حيّان :

٣١- كتاب المنافع . اين كتاب مقاله سى و هفتم از كتاب «السبعين»

اوست .

آغاز: قد سبق لنا قبل كتابنا هذا ستة وثلاثون كتاباً، فى ذلك من
الحيوان عشرون، وعشرة فى النبات، وستة فى الاحجار، وكتابنا هذا ايضا

فی الاحجار وقد سمیته کتاب «المنافع»...

انجام : فاغسله ایضاً عشرة ايام، ثم الحقه بعد ذلك بالماء المر عشرين
توماً... فضة قائمة حسنة ان شاء الله [ف، مخطوطات ج ۳ ق ۴، ۱۶۲، الفهرست
۵۱۵].

نسخه : مكتبة بروسة، حسين چلبی- ۱۵ تحرير ۶۸۸ هـ در بلدة تبریز،
ضمن مجموعه ای ص ۲۱۵-۲۲۰.

* جابر بن حیّان :

۳۲- کتاب المُنَى . این کتاب مقاله چهارم از کتاب «السبعین» جابر
است .

آغاز: ثقتی بالله وحده اما بعد، فان الوصف قد طال فی امر الباب الاعظم
وامره وامر التدابير، اعنى مما ذكره، ومما قد ذكرناه نحن ...
[همان مدرك ۱۶۳-۱۶۴].

نسخه : همان .

* جابر بن حیّان :

۳۳- کتاب الناصع . مقاله سی و سوم از کتاب «السبعین» .

آغاز: قد سبق لنا قبل کتابنا هذا اثنان وثلاثون کتاباً فی الحيوان
والنبات ومقالتان فی الاحجار، وقد ذكرت فی کتابی هذا شيئاً من الاحجار
ايضاً .

انجام : ومن الادوية التي هي الرصاص مخصوصة به... فاستخرجه
بحدسك ان شاء الله تعالى . [همان مدرك ص ۱۶۵ و همان نسخه].

* جابر بن حیّان :

۳۴، ۳۵، ۳۶- کتاب النقد، مقاله ۳۴ «السبعین»، کتاب الوجیه، مقاله
۲۸ «السبعین»، کتاب الهیئة مقاله ۳۱ «السبعین» [همان مدرك ص ۱۶۸،

۱۷۲، ۱۷۰ و همان نسخه].

* جان ایویس شایمر فلمنکی .

۳۷- معدن شناسی و معرفة الأرض. این کتاب بسال ۱۲۷۱ ق در بیست فصل گردآمده ۱- ترتیب واقع شدن معدنیات. ۲- پیدا نمودن معدن ۳- شکافتن کوه ۴- معدن کاری روی زمین ۵- معدن کاری زیر زمین... . آغاز: ماشاء الله لا قوت الا بالله، علم معدن و شناختن شئون فلزات... [ف. منزوی ج ۱ ص ۵۵۵].

فهرست معارف ۲: ۸۲

* الجلدکی، عزالدین ایدمر بن علی بن ایدمر الجلدکی متوفی بعد از سنه ۷۴۳ هـ .

۳۸- نتایج فکر فی الكشف عن احوال الحجر .

آغاز: الحمد لله مظهر آثار الشاهدات بوجوده الأزلی القديم... و بعد فان کتابنا هذا یشتمل علی معرفة الصناعة وموضوعها ومبادئها ومسائلها . انجام: وقد وفینا بما وعدنا وراينا ان تقطع الکلام مستوهبین البركة والرحمة من الله فله الفضل والمنة لاله الا هو رب العرش العظيم و هو حسبى ونعم الوکیل . [ف. مخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴-۲۱۵].

نسخه: استانبول، احمد الثالث - ۲۱۱۱. تحریر ۸۴۳ هـ، کاتب آنرا برای کتابخانه سلطان الغریک اهداء کرده .

۳۹- جواهر الصنایع: در ۲۴ باب؛ ۱- در بیان ساختن مروارید .

۲- در ساختن یاقوت سرخ ۳- ساختن مینا... ۲۴- غبار داروی کمان و سنگ .

آغاز: حمد و سپاس بدایع اساس مر حضرت صانع را که مجموعه وجود موجودات نقطه . [ف. منزوی ج ۱-۴۰۸].

نسخه: مجلس ش ۲۷۴۹.

✱ جوهریان، تألیفی دارد به نام:

۴۰- جواهرنامه، شامل ۱۲ باب. ۱- در معرفت الماس ۲- یاقوت

... ۱۲- یشب.

آغاز: حمد له، والصلاة والسلام على خير خلقه محمد... اما بعد این نسخه ایست در بیان. [ف. منزوی ج ۱- ۴۰۹ و همچنین نسخه‌ها بهمین مدرک]

۴۱- جواهرنامه نظامی. مؤلف شناخته نشد، پیداست که نگارنده آن جوهری و حکاک بوده و آنرا بسال ۵۹۲ ه بنام خواجه جهان دستورایران و توران... ابو الفتح مسعود بن صدر شهید بهاء الدین علی بن ابوالقاسم پرداخته. آغاز: الحمد لله فاطر الصنایع ومبدع البدایع وملهم الخلاق.

[همان مدرک].

✱ حاسب، عطار بن محمد بابای متوفی ۲۰۶ ه کتابی دارد به نام:

۴۲- کتاب منافع الاحجار. [زاوش، ۳۸ بنقل از فهرست کتب خطی

کتابخانه پاریس]

✱ حمصی، کمال الدین متوفی ۶۱۲ ه.

۴۳- رسالة فی المعادن وابطال الکیماء.

[رک: ابن ابی اصیبعه، طبقات الاطباء - ۶۹۶].

✱ الحموی، ابو العباس احمد الرسام.

۴۴- مقادیر الجواهر. [رک: زاوش، ۴۳] نسخه: در کتابخانه برلن.

✱ حنین بن اسحق متوفی ۲۶۱ ه.

۴۵- «کتاب» خواص الاحجار.

[رک: همان مدرک ۲۷۴] نسخه: کتابخانه ملی پاریس.

۴۶- رسالة فی تدبیر الحجر الکریم. ش ۱۳. مجموعه ۲۸۰. دکتر اصفر

مهدوی [دانش پژوه، نشریه مرکزی ص ۱۵۳]

۴۷- خصائص الأحجار. مؤلف شناخته نشد. نسخه دیگری ازین کتاب تحت عنوان: «سر الأسرار فی معرفة الجواهر والاحجار» آمده .
آغاز: الحمد لله العالی المجید القوی الشدید... وبعد فانی قد جمعت فی کتابی هذا ملخص کلام المتقدمین والمتأخرین من الحكماء المعتبرین من الجواهر والاحجار .

انجام: والله الموفق للصواب والیه المرجع والمآب .

[ف. المخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴ ص ۳۸].

نسخه: دارالکتب المصریه - ۳۶ طبعة .

۴۸- خلاصه رساله درمعادن ، ضمن مجموعه شماره ۹۵. o/b/12.

۴۹- خواص الأشياء . گردآورنده شناخته نشد. در فهرست آمده:
خواص الأشياء یا کان شناسی است، از معرفت یاقوت تا معرفت لادن .
[ف. منزوی ۱-۱۹].

۵۰- خواص جوهر گوگرد. پیداست که از یکی از شاگردان مدرسه دارالفنون بوده که در عهد ناصرالدین شاه قاجار گردآورده .
آغاز: مجملی در خواص متعدده جوهر گوگرد، بعد از سنگ و گچ و آهک که استعمالشان جهت بنائی. [همان مدرک].

✽ دمشقی ، زین الدین ابی الفرج عبدالرحمن بن ابی بکر بن داود دمشقی صالحی حنبلی متوفی ۸۵۶ هـ ، کتابی دارد به نام :

۵۱- نزهة النفوس والأفکار فی خواص الحيوان والنبات والاحجار .

آغاز: الحمد لله باری البریات ورازقها وموجد المخلوقات وخالقها... وبعد فانی لما وقفت علی کتاب «مسالك الأبصار فی ممالك الأمصار» لابن فضل الله العمری... اردت ان اجمع منه شیئاً من خواص الأشجار والنبات

والاحجار...

انجام: فهذا ما اخبرت به الرواة في الآفاق وما حوته الدفاتر.

[رك: ف. المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴ ص ۲۱۷].

نسخه: القاهرة، الخزانة التيمورية - ۴۶ طبيعيات، در ۲۷۱ برگ،

تحریر ۸۴۸ هـ.

* دشتکی، محمد بن منصور کتابی پرداخته به اسم:

۵۲- جواهرنامه سلطان، برای ازون حسن.

[رك: زاوش، محمد: كانی‌شناسی در ایران قدیم ص ۴۱ و ۴۲]

نسخه: مجلس و دانشکده حقوق.

* ذوالنون مصری اخمینی ابی الفیض ثوبان بن ابراهیم. متوفی ۲۴۶ هـ،

کتاب او به نام:

۵۳- رسالة فی تدبیر الحجر المکرم.

آغاز: قال ذوالنون الحکیم لتلمیذه فی تدبیر الحجر المکرم، و هو من

لوازمه و تدبیره و فروعہ.

انجام: و ذکرها من اثق به، انه رای من اخذ ربع عملة والقی علی رطل

آبق... اقلب کیانه ذهباً ابریزاً باذن الله تعالی. این رساله جزو مجموعه ایست

که بعد از آن گفتاری در صنعت اکسیر از ذوالنون و شاگردش داود و خالد

ابن یزید و مریانوس و اسفیدوس و بشروی و جابر و دیگران یاد کرده.

[رك: ف. المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴-۵۳]

نسخه: القاهرة، مكتبة الفاتح ۵۳۰۹.

* رازی، محمد بن زکریا ۲۵۱-۳۱۳ هـ. وی دارای ۲۲ کتاب در دانش

صنعت نگاشته که جمله ای از آنها در خصوص احجار است:

۵۴- «الخامس» کتاب الحجر.

۵۵- کتاب الأحجار یبین فیہ الإیضاح عن الشیء الذی یکون فی هذا العمل .

۵۶- کتاب الحجر الأصفر .

[رك: ابن ابی اصیبعه، طبقات الأطباء ص ۴۲۲، ابن ندیم- ۵۱۵ محقق ، مهدی، فیلسوف ری ۱۳۸].

۵۷- رسالة فی الأحجار الکریمه. مؤلف شناخته نشد . نسخه ناقص الاول .

آغاز موجود : معادن از روی کل شعاع آفتابست .

[رك: فهرس المخطوطات الفارسیه ج ۱ ص ۲۲۳].

نسخه : القاهره، دارالکتب ش ۴۴۷۰ س .

۵۸- رسالة عن الحجر وتصریفه . رساله ایست که یکی از فلاسفه آنرا نگاشته و برای شاگردش ارسال داشته .

آغاز : اعلم ان هذا الحجر هو جوهر واحد، ولكنه ینقسم قسمین و شکلین مختلفین، احدهما روحانی والآخر جسمانی .

انجام : واللق واحد اعلى مائه زهرة او مشتری، يكون قمراً خالصاً باذن الله تعالى .

رساله ایست در یک برگ ضمن مجموعه ای که پس از آن برگی در همین موضوع دارد و بکتاب ذوالنون مصری و ابن وحشی و ابی عون بن خلت حواری و جابر بن حیان و عذاقری و ابی بکر رازی و کرمانی سخن گفته .

[فهرس المخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴ ص ۵۱].

نسخه : القاهره، دارالکتب، ۷۳۱ طبیعه .

۵۹- رساله در تدبیر حجر : ش ۱۶ مجموعه ۲۸۰، نسخه های دکتر

علی اصغر مهدوی [رك: دانش پژوه، نشریه مرکزی تهران ج ۲ ص ۷۹].

- ۶۰- رساله در تدبیر حجر: ش ۲۹ مجموعه ۲۸۰ نسخه‌های دکتر علی‌اصغر مهدوی [رك: دانش‌پژوه، نشریه مرکزی تهران ج ۲ ص ۷۹].
- ۶۱- رساله در تدبیر حجر: ش ۱۴ مجموعه ۲۸۰ ، نسخه‌های دکتر علی‌اصغر مهدوی [رك: دانش‌پژوه، نشریه مرکزی تهران ج ۲ ص ۷۹].
- ۶۲- رساله فی الكیمياء والأحجار الكريمة. در ۱۰ فصل كه برگه اول آن كسراست .

آغاز موجود: فی معرفة الجواهر .

انجام: و اعلم انی لما كملتها بحمد الله تعالى، فتمت تلك الليلة فرأيت صديقي جابراً في النوم على احسن حال وهو يقول رحمك الله كما رحمتي الله الذي اذهب عنا الحزن، ان ربنا لففور شكور .

[مخطوطات مصوره ج ۳ ق ۴-۵۷].

نسخه: القاهرة، دار الكتب - ۷۳۱ طبعه .

۶۳- رساله فی الكیمياء والأحجار الكريمة. مؤلف شناخته نشد .

آغاز: بسمله تدابير ومباقل للحجر، رأيتها في نسخة شيخ تقي، ونقلتها كما كانت فيها، اعلم ان الحجر قريب من معدن الذهب .

انجام: وبعد ذلك تأخذ اوقية من الحجر، واربع اوق من الماء يغلى فيه حتى يذهب الماء. ثم الى تمام العمل والسلام. [همان مدرك].

نسخه: القاهرة، دار الكتب - ۳۷۱ طبعه .

* رشیدای عباسی، مثنوی سروده درباره جواهرات و سنگهای گرانبها، که در آغاز هر بند يك رباعی است و جدولهایی از قیمت سنگها و عیار آنها به نام:

- ۶۴- جواهر الاسرار. این کتاب شامل هشت باب است: ۱- در صفت مروارید ۲- صفت یاقوت ۳- صفت لعل ۴- صفت الماس ۵- صفت

زمرد ۶- صفت عین المهر ۷- صفت فیروزه .

آغاز: نوری که جهان از او تجلی زار است گلگونه رنگ هر گل رخسارست
[رک: منزوی ج ۱ ص ۴۰۸] .

نسخه: طهران، ملک: ۵۲۶۶/۷ .

* زین بن حاجی محمد، کتابی بدستور ابوالمظفر شاهرخ بهادرخان
پرداخته به اسم:

۶۵- جواهرنامه، در دوازده باب: ۱- معرفت الماس ۲- یاقوت و
خواص آن... ۱۲- یشم .

آغاز: شکر وستایش مر دهنده عقل و بخشنده حواس .

همان مدرک - ۴۰۹ .

۶۶- جواهرنامه (منتخب...)، اصل از همو، انتخاب کننده شناخته نشد
ناقص الاخر .

آغاز: بسملة الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة على
نبیه محمد وآله اجمعین .

انجام موجود: پس بدین سبب پیش جوهریان لاجورد اصیلترین
جواهر است چرا که .

[ف: فرهنگ و هنر مشهد- ۷۹] نسخه: الف- ۴۷ کتابخانه فرهنگ و
هنر مشهد .

* سائح علوی، ابوبکر علی بن محمد خراسانی علوی صوفی از
فرزندان حسن بن علی (ع) که در کیمیا دست داشته و پیوسته از بیم دولتیان
شهر بشهر می گشته، کتابی دارد به نام:

۶۷- کتاب الحجر الطاهر .

رک: ابن ندیم - ۵۲۰ .

۶۸- سِرِّ الأسرار فی معرفة الجواهر والأحجار، مؤلف شناخته‌نشده، لکن از عیاد احمد الجوهري نام می‌برد و به کتابش «المختار فی معرفة الأحجار» اشاره می‌کند. نسخه دیگر این کتاب بنام «خصائص الأحجار» آمده. آغاز: الحمد لله العلی المجید القوی الشدید ، و صلی الله علی سیدنا محمد... وبعد فانی قد جمعت فی کتابی هذا ملخص کلام المتقدمین والمتأخرین من الحكماء المعبرین من الجواهر والأحجار، وما اودع الیه فیهما من الأسرار، و ذکر ت معادنھا و خواصھا و جید الوانھا .

انجام: حجر قرطاساً: هو حجر یوجد فی اسافل الجبال الشواہق - سرج باللیل السراج اذا سحقه بماء الکرفس صار سماً قاتلاً لجميع الحیوان والله الموفق للصواب والیہ المرجع والمآب . رک: فهرس المخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴-۶۳ نسخه: القاهره، دارالکتب، تیموریه - ۵۱ طبعیات و کتابخانه ملی پاریس .

* سیوطی ، جلال الدین متوفی ۹۱۱ هـ .

۶۹- المقامة الیاقوتیة فی انواع الجواهر. [رک: زاوش، محمد، کانی شناسی ۴۲] .

* شاگرد سید جرجانی، کتابی دریک مقدمه و چند باب دارد به نام :
۷۰- درر انوار الأحجار . مجموعه ش ۳۲۵ ص ۱۱۲ . [رک: دانش‌پژوه ، نشریه کتابخانه مرکزی تهران، نسخه‌های آقای مهدوی ص ۸۰] .

* الشفاوی، شیخ احمد متوفی ۱۰۲۵ یا ۱۰۲۸ هـ .

۷۱- تحلیۃ البصائر لتمشیة علی الجواهر . [رک: زاوش، ۴۲] نسخه:
در کتابخانه برلن .

* شلمفانی ، ابو جعفر محمد بن علی، معروف بابن ابوعز اقر که در اخبار شیعه از او یاد شده کتابش به نام :

۷۲- کتاب الحجر، است. [رك: ابن ندیم - ۵۲۱].

* شیخ حکیم . مؤلف کتاب :

۷۳- رساله در تدبیر حجر ؛ ش ۶ مجموعه ۲۸۰ دکتر علی اصغر مهدوی [رك: دانش پژوه، محمدتقی، نشریه کتابخانه مرکزی دفتر ۲-۸۰].

۷۴- صفة تدبیر الصنعة (صنعة الحجر المکرم) مطابق با نظریه برخی از فلاسفه .

آغاز: تأخذ علی برکة الله وعونه من الحجر الکریم الکرى الشكل... فقطره بالقرعة والإنبیق . [ف. المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴-۷۴] نسخه: مکتبه الفاتح - ۵۳۰۹ .

* صدرالدین کتابی دارد بنام :

۷۵- رساله در تدبیر حجر . ش ۱۲، مجموعه ۲۸۰ دکتر اصغر مهدوی. [دانش پژوه، مرکزی، ۲-۸۰].

* ضورس :

۷۶- رساله در تدبیر حجر. ش ۱۲، مجموعه ۲۸۰، دکتر اصغر مهدوی. [دانش پژوه، مرکزی، ۲-۸۰].

* طوسی، خواجه نصیرالدین محمد بن محمد بن الحسن الطوسی متوفی ۶۷۲ هـ. کتابی به او منسوب است :

۷۷- جواهر نامه = تنسوق نامه = تنسوخ نامه ایلخانی. نسخه کتابخانه وزیر یزد بنام = تنگسوق نامه در چهار باب است که :

آغاز: بسمله وبه نستعین. منت خدایرا... بیادشاه روی زمین، خلد الله ملکه ومهد عدله داده است که در معدلت و سیاست جهان داری .

انجام: از قول ایشان باز گفتیم امید است . [رك: نسخه های خطی کتابخانه وزیر یزد ج ۲ ص ۶۷۸] گویا همان - خواص احجار- باشد .

نسخه دارالکتب قاهره و نسخه دانشگاه تهران اهدای آقای مشکوة بنام «رساله در معرفت جواهر ومعادن» آمده.
آغاز نسخه القاهرة: اما بعد این رساله ایست که استاد جهان... معرفت درمروارید و نوع آن .

[رك: فهرس المخطوطات الفارسیه ج ۱ ص ۲۵۶. بینش ، تقی، مقاله جواهرنامه... در نشریه كتابخانه مرکزی ش ۲، ص ۱۸۵، بعد ، كشف الحجب والاستار عن اسماء الكتب والأسفار، كنتور، اعجاز حسین ص ۲۵۵].
[دانستنیهای بیشتر درخصوص کتاب - جواهرنامه - منسوب بطوسی را گفتار آقای دانش پژوه در مجله فرهنگ دقت کنید]

* طوسی، محمد بن محمد بن حسن طوسی متوفی ۶۷۲ هـ .
۷۸- جواهرنامه مرادی. رساله ایست در بیان احجار کریمه و خواص آنها بضمیمه ترجمه ترکی جوهرنامه ایلخانی که برای هلاکوخان نگاشته .
مترجم مصطفی بن سیدی از رجال سده نهم هجری است که آنرا بخاطر سلطان مراد ثانی پسر محمدخان عثمانی پرداخته .
آغاز: حمد بی تناهی، وشکر نعم نامتناهی اول خالق...
[رك: فهرست المخطوطات الفارسیه ج ۱ ص ۱۱۷] نسخه ش ۳۶
مجامیع ترکی طلعت .

* طوسی، محمد بن ...
۷۹- خواص احجار: آنرا برای هلاکوخان نگاشته در چهار مقاله.
گمان می رود بانسخه وزیر یزد و نظائر آن یکی باشد، باید مقایسه شود .
آغاز: الحمد لله فاطر الصنایع ومبدع البدایع... چنین گوید .
[رك: منزوی ج ۱ ص ۴۱۱ و ۱۲] .
* عزالدین ابی اسحاق ابراهیم بن محمد بن علی بن طرخان الانصاری

السويدی ۶۰۰-۶۹۰ هـ، مؤلف :

۸۰- خواص الأحجار من الیواقیت والجواهر. مؤلف در این کتاب از خواص یاقوت شروع کرده و به سنگ مغناطیس ختم نموده .
آغاز: پس از خطبه : فمینه الیاقوت. قال ابو الريحان: الیاقوت اربعة انواع .

انجام: وذلك انه اذا اخذ منه زنة اوقية او اقل، ثم وضع شیء من الفضة بعيداً عنه بقدر خمسة اذرع جذب الفضة واو كانت مسمرة والله اعلم بالصواب .

ابن ابی اصیبعه کتاب دیگری به عزالدین السویدی نسبت داده به نام:

۸۱- الباهر فی الجواهر یا الباهر فی خواص الجواهر
[رك: فهرس المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴ ص ۴۰، ابن ابی اصیبعه ، طبقات الأطباء - ۷۶۱] نسخه: القاهرة ، دارالكتب - ۱۲۰ طب، کتابخانه برلن .

۸۲- عیون الحقایق فی المعارف الجریه من التجارات وصفة الشب واللازور واللعل والیاقوت. [رك: زاوش، ۴۲] نسخه: در کتابخانه برلن .

۸۳- فصول فی خواص المعادن والأحجار الطیب؛ مؤلف شناخته نشد، نسخه صدرأ و ذیلاً ناقص است .

آغاز موجود: وان توهم ذلك مجتمعاً من جوائز الملوك ومعاونة السلطان انجام موجود: الفلفل: اجوده التنظيف من الدق والتراب والحصى ، السالم من العفونة والإحتراق، والعفونة التي طال عليها الزمان علامة العفن ، والمحترق ان يحنك التبخ الذي على الحبة .

[رك: المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴-۸۵] نسخه: القاهرة، دارالكتب - ۳۵۸ طبیعیات، میکرو فیلم این نسخه در موزه بریتانیا موجود است .

۸۴- فصلها و نکات و فوائدی چند در صنعت کیمیا و تدبیر احجار، در ۵ برگ، ضمن مجموعه‌ای .

[المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴-۸۵] نسخه: القاهرة، دارالکتب، ۷۳۱ طبعیات .

۸۵- فهرست جواهرات و اشیاء آستان قدس. این فهرست در ذیقعه ۱۳۰۰ تنظیم گردیده . [منزوی، ج ۱-۴۴۵] نسخه: پیام آن تحت شماره ۲۱۰۷ دانشگاه تهران .

۸۶- فی ذکر الاحجار و خواصها و معرفة منافعها . [رك: زاوش، ۴۲] نسخه: در کتابخانه برلن .

* کاشانی، جمال‌الدین ابوالقاسم عبدالله بن علی بن محمد، مؤلف زبدة التواریخ متوفی حدود ۷۳۶ ه و کتاب :

۸۷- عرایس الجواهر و نفایس الاطیاب = و اطائب النفائس - ، که آنرا بسال ۷۰۰ ه پرداخته، شامل دو قسمت و یک خاتمه .

[کتاب بکوشش آقای ایرج افشار چاپ شده. رك: منزوی ج ۱-۴۳۶. زاوش، محمد، کانی‌شناسی] .

* قیروانی، ابن الجزار، احمد بن ابراهیم بن ابی‌خالد متوفی ۳۹۵ ه ، کتابی دارد باسم :

۸۸- رسالة فی الاحجار = کتاب جواهر الاحجار لحکیم بن الجزار. [رك: زاوش ، محمد - ۳۹] .

* الکندی، ابویوسف یعقوب بن اسحاق متوفی ۲۵۵ ه کتابهایی دارد به نام :

۸۹- نعوت الاحجار و وصفها = خواص الجواهر ، در هفت صفحه .

آغاز: الجوهر ینقسم الی قسمین، احدهما من الحيوان ، والآخر

ارضی .

انجام : آخر ماخذ من كلام ابو يوسف يعقوب الكندي والله الحمد .
[رك: المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴-۳] نسخه: القاهرة، دارالكتب ،
خزانة التيمورية - ۹۱ طبيعيات .

۹۰-رسالة فى انواع الجواهر والاشباه، ازهمو .

۹۱-رسالة فى نعت الحجاره والجواهر ومعادنها وجيدها ورديتها و
اثمانها [رك: ابن ابى اصيبه، طبقات الاطباء - ۲۹۲] .

✽ ماريه قبطى رساله اى دارد به اسم :

۹۲-رسالة ماريه دختر سابة پادشاه قبطى به (آرس) وپرسش آرس

و پاسخش .

آغاز : ذكر آن آرس سأل مارية الحكيمة لما اجتمع معها، فقال: ايتها
الملكة، انى سمعت انك تطعمين الضيف فى يومك، قالت؛ نعم، وفى بعض يوم،
فقال لها : وكيف يكون ذلك اذا لم يبيض حجار الأندردوس الأسود ...
انجام : يا آرس، ما خلق الله شيئاً على وجه الارض احسن لتمام الصنعة
من امتزاج احجار الصنعة الاربعة و قبولى بعضها لبعض والوانها اذا امتزجا
كما وصفنا لك ان شاء الله تعالى.

این رساله بسال ۱۰۸۸ هـ تحریر شده در یک برگ ضمن مجموعه ای که
بعد از آن گفتارها و فوائد گوناگونی در علم کیمیا منقول از طفرائی، ذی النون،
مجریطی، جابر بن حیان از کتابش - الصفوة - وحکیم اوزاعی از کتابش الدر
المکنون فى مباحل الحجر المصون آمده . [رك: المخطوطات المصورة ج ۳ ق
۴-۵۸] نسخه دارالكتب المصریه - ۷۳۱ طبیعه .

✽ مبارك قزوینی شاگرد میر صدرالدین محمد دشتکی شیرازی

صاحب کتاب :

۹۳- جواهرنامه ، که آنرا برای سلطان سلیم در دومقدمه و دومعدن و دوخاتمه. آقای محمد زاوش نام نویسنده جواهرنامه را محمد بن مبارک شاه نگاشته‌اند که مربوط بقرن دهم هجری است، و شاید گفتار نخستین به صواب نزدیک‌تر باشد .

آغاز: حمد پاکی را سزد که گوهر پنهان جان انسان را از خلاصه گوهر . [رك: منزوی ج ۱- ۴۱۰، زاوش، کانی‌شناسی- ۴۲] .

* محمد آقا، گردآورنده:

۹۴- اصول علم معدن‌شناسی: جزوه درسی اوست که در یکی از مدارس تهران تحصیل می‌کرده و این جزوه را ترتیب داده، در آن چنین نگاشته: در روز چهارشنبه ۲۳ رجب وارد اطاق سال دوم شده و شروع بدرس معدن‌شناسی و معرفة الأرض کرده ۱۳۲۴ ق.

آغاز: تحصیل اجسام عنصری و اشکال مختلفه آنها .

[ف. مجلس ج ۶- ۱۳۰] نسخه: مجلس ش ۲۱۶۱ .

* محمد بن منصور:

۹۵- جواهرنامه، که آنرا بنام سلطان ابوالنصر حسن بهادرخان بین سالهای ۸۷۱-۸۸۴ ه آنرا در یک مقدمه و دو مقاله و یک خاتمه پرداخته .

آغاز: سپاس و ستایش بی‌اندازه مرصاعی را که جواهر صنعتش بازار کاینات .

انجام: و از قلعی سی و هشت مثقال و نیم باشد والله اعلم بحقایق الامور والسلام علی من اتبع الهدی .

[آقای دانش‌پژوه ، نسخه‌های خطی ادبیات تهران ۱۹۲-۱۹۳ ف مجلس ج ۶، ۱۳۴-۱۳۵، منزوی ج ۱- ۴۱۰] نسخه ادبیات تهران و مجلس

۲۱۶۶ .

✽ محمد کاظم بن احمد، وی معلم طبیعی دارالفنون بوده و رساله مسیو رامیوسی فرانسوی ترجمه کرده به نام :

۹۶- جواهرنامه = احجار گران بها ، این کتاب مشتمل بر فصولی چند در هر فصلی چند مطلب است و بسال ۱۲۸۸ هـ بچاپ رسیده .

آغاز : مطالب اول ، ذکر لفظ جواهر مهیج خیرگی چشم است و از بردن نام آنها ... [رك: منزوی ۱-۴۰۹] .

✽ مراکشی، شیخ ابی زکریا، قصیده ای دارد به نام -العقابیة- که آنرا شرحی است :

۹۷- شرح القصيدة العقابية، شارح شناخته نشد .

آغاز: بسمله وبه نستعين الباب الأول، فی معرفة الحجر المکرم المهان الحقیق المعظم المشهور بالأفعال الزائدة العظيمة .

انجام : و يسقى من الماء المذكور الأول الذى عنه بالقوة العجيبة المستفادة منه ويشجع مراراً حتى يترخم، ثم يحل ويعقد ان شاء الله اكسيراً نفيساً يقيم درهمه مائة من آى جسد شئت يقاب ذهباً ان شاء الله تعالى .

[ف. المخطوطات المصورة ج ۳ ق ۴-۶۹] نسخه: القاهرة، مكتبة الفاتح

- ۵۰۳۹ .

✽ مرجوشی ، شیخ عیسی .

۹۸- دُرَرُ الْأَنْوَارِ فی اسرار الأحجار. این کتاب در سده نهم هجری

پرداخته شده . [زاوش، ۴۱] نسخه: القاهرة، مكتبة خديويه .

۹۹- معادن- رساله در... نویسنده آن شناخته نشد، گویا به روزگار

قاجار برای مدرسه دارالفنون نگاشته شده .

آغاز : اسامی معدن ها که در عهد جمشید و خواجه ابوریحان بوده در

اقالیم و جهت رحمت خلایق پنهان داشته اند .

[منزوی ج ۱-۴۵۵] بنقل از معدنهای طوس: ۳۵۶].

۱۰۰- معدنهای طوس: در این کتاب نام کانهای طوس شمرده شده.

آغاز: اسامی معدنها که در زمان خواجه نصیر طوسی... کار کردند. در محال ارض اقدس یعنی طوس و جهت زحمت خلائق خواجه پنهان ساخته. [منزوی ۱-۴۵۶] بنقل از ف. دانشگاه ۳۱۰۹:۱۳].

* مقریزی، تقی‌الدین، متوفی، ۸۴۵ هـ صاحب کتاب:

۱۰۱- المقاصد السنية فی معرفة الاجسام المعدنية. [زاوش، ۴۱] نسخه

کتابخانه برلن.

* ملامحمدحسن بن محمدباقر. مؤلف:

۱۰۲- معرفة المعدن، کتابیست در کیفیت استخراج معادن و تحایل

وقواعد خاصه آنها که در بلاد اروپا معمول است، که آنرا بسال ۱۲۹۸ هـ برداشته.

آغاز: بدانکه در دولت انگلیس قاعده چنین است...

[رك: المخطوطات الفارسیه ج ۲ ص ۱۶۱. منزوی ج ۱ ص ۴۵۶] نسخه:

القاهرة: دارالكتب ش ۱ طبیعیات فارسی نسخه بخط مؤلف.

۱۰۳- منتخب جواهرنامه: این کتاب ترجمه‌ایست بفارسی و ترکی

از متن عربی «فی بیان احجار الکریمه» مؤلف و مترجم آن شناخته نشد.

آغاز: الحمد لله رب العالمین... اما بعد بدانکه... «منتخب است» از جواهرنامه اصلی مشتمل.. بلگل کم‌بورسالة جواهرنامه اصیلدن اشبو رساله شاملدر. [فهرس مخطوطات فارسیه ج ۱-۱۱۶] نسخه: دارالكتب مصر، ش ۱ تاریخ طبیعی فارسی طلعت.

۱۰۴- نزهة الأبصار فی خواص الأحجار: مؤلف شناخته نشد.

آغاز: الحمد لله العزيز الففار... وجد فهذا كتاب وضعته فی خواص

الاحجار يحتاجه كل ذى لب ليعرف مافيه من النفع ومافيه من الاضرار ، و ذكرت فيه ستين حجراً فى ثلاثين باباً، ومنها ثلاثون حجراً فى باب واحد وهو خاتمة الكتاب .

انجام : باب حجر قلنقوس: هو كثير التلون ويلمع بالليل كالمرآة ، ما كان بموضع الا هرب منه الجن والوحش وسائر الهوام والله اعلم .
[مخطوطات المصوره ج ۳ ق ۴-۲۱۶] نسخه: القايره ، دار الكتب ،
الخرانة التيمورية - ۸۷ طبيعيات، تحرير ۱۳۳۶ هـ.

* هرمس الهرامسه ؛ كتابى به او منسوب است به نام :
۱۰۵- خواص الاحجار وتقوشها . اين بسال ۱۰۰۰ هجرى كتابت
آنست. [زاوش، ۳۷] نسخه كتابخانه برلن .

* يوحنا بن ماسويه :

۱۰۶- كتاب الجواهر؛ ابن ابى اصيبعه، طبقات الاطباء - ۲۵۵ .

* يحيى برمكى رساله اى دارد باسم :

۱۰۷- رساله در تدبير حجر. ش ۸ مجموعه ۲۸۰ دكتر اصفر مهدوى
[آقاي دانش پژوه، نشر يه مركزى، ش ۲ ص ۸۰].